

Straipsniai

MITINIAI VAIZDINIAI KRISTIJONO DONELAIČIO *METUOSE*: PAUKŠČIAI

Dainius Razauskas

Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto
mokslo darbuotojas

Straipsnyje nagrinėjami tradiciniai (tautosakiniai, mitologiniai) paukščių vaizdiniai Kristijono Donelaičio Metuose, esmiškai pirmojoje dalyje „Pavasario linksmybės“. Straipsnį sudaro trys skyriai: pirmajame aptariamos Metų 1.107–108 ir 142–144 eilutės, kur minimas tautosakinis lakštingalos pamėgdžiojimas; antrajame – 1.111–114 ir 127–130 eilutės (atsižvelgiant ir į 1.80–84 bei 98–104 eilutes), kur lakštingala palyginama su žvirbliu, o giedančiai lakštingalai prilyginamas Dievą garbinantis būras (Krizas); pagaliau tračiauame – 1.155–201 eilutėse Donelaičio aprašomi „paukščių karaliaus“ rinkimai. Visos šios temos yra tautosakinės, o dvi pastarosios turi ir tiesioginių sąsajų su mitologija.

Lietuvių tautosakos, kartu ir mitologijos atspindžius Kristijono Donelaičio *Metuose*, be vienos kitos pastabos įvairių autorių darbuose, nuosekliau yra nagrinėję bent trys žymūs lietuvių tautosakininkai: Zenonas Slaviūnas¹, Ambraziejus Jonynas² ir Stasys Skrodenis³. Jau bandė šiuo klausimu pasisakyti ir šio straipsnio autorius⁴. Ir vis dar galima šį tą pridurti.

Šįkart panagrinėsime *Metuose*, esmiškai „Pavasario linksmybėse“, pasirodantius paukščius. Donelaitis cituojamas iš

1994 m. leidinio *Metai ir pasakėčios*⁵, nurodant atitinkamą *Metų* dalį ir eilutės numerį arba pasakėčios pavadinimą ir eilutės numerį.

1. Paukščių balsų pamėgdžiojimai

1.107–108 *Kad rykaudama tu savo saldų pakeli balsą*

Ir kinkyt, paplakt, nuvažiuot išbudini Jurgį!

1.142–144 *Bet ir mūs paminėk, į mūsų girę parėjus,*

Kad dainuodama dar ilgiaus savo vasarą švėsi

Ir „Jurgut, kinkyk, paplak, nuvažiuok“ pasakysi.

Jau Slaviūnas atkreipė dėmesį, kad „apdainuodamas lakštingalą, Donelaitis

¹ Zenonas Slaviūnas, *Raštai II*, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2007, 248–271, žr. 416.

² Ambraziejus Jonynas, *Lietuvių folkloristika iki XIX a.*, Vilnius: Vaga, 1984, 277–289.

³ Stasys Skrodenis, *Folkloras ir gyvenimas*, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2010, 75–82.

⁴ Dainius Razauskas, „Mitiniai vaizdiniai Donelaičio *Metuose*“: pirmosios dvylika eilučių“, *Liaudies kultūra*, Nr. 5, 2014, 32–44.

⁵ Kristijonas Donelaitis, *Metai ir pasakėčios*, Vilnius: Baltos lankos, 1994.

pateikia visoje Lietuvoje žinomą lakštingalos čiulbesio pamėgdžiojimą: *Jurgut, kinkyk, paplak, nuvažiuok*. Įpindamas šį fragmentą į *Metų* audinį, poetas pavasario gamtos vaizdų fone tartum pabrėžia žemdirbio pavasarinių darbų skubotumą⁶. Kazys Grigas, pristatydamas tradicinių gyvūnų pamėgdžiojimų rinkinį, irgi nepamiršo pridurti: „Populiarus yra lakštingalos pamėgdžiojimo tipas, kuriame Jurgis (variantuose – Juozas, Jokūbas ir kt.) raginamas kinkyti, paplakti ir važiuoti. Šį pamėgdžiojimą jau XVIII a. savo *Metuose* panaudojo K. Donelaitis.“⁷ Apie tradicinius, tautosakinčius lakštingalos balso pamėgdžiojimus *Metuose* užsiminė ir Jonynas, greta dargi pateikęs porą pavyzdžių, nors ir ne pačių artimiausių Donelaičio pasitelktiesiems⁸. Esama ir visai sutampančių.

Akivaizdumo dėlei verta kelis pateikti: *Javyt, Javyt! Kinkyk, kinkyk! Važiuok, važiuok!* (Deltuva); *Jonuk, Jonuk! Kinkyk, kinkyk! Paplak, paplak! Važiuok, važiuok!* (Vilkaviškis); tas pat pradedant *Juoziuk, Juoziuk...* (Panevėžys); *Jurguti! Jok, jok! Sudrošk, sudrošk! Paplak, paplak! Važiuok, važiuok!* (Vilkaviškis); *Jurrrgut, važiuok! Paplak, paplak!* (Vilkaviškis); *Jurgiuk, Jurgiuk! Kinkyk, kinkyk! Paplak, paplak! Važiuok, važiuok!* (Pandėlys); *Jurgut, Jurgut! Kinkyk, kinkyk! Važiuok, važiuok! Paplak, paplak!* (Kirklenys, Panevėžys ir kt.) ir taip toliau, tuos pačius dėmenis visai sukeičiant vietomis; bene gausiausi tarp variantų yra kaip tik tiksliai atitinkantys Donelaičio užsimintą-

jį: *Jurgut, Jurgut, Jurgut! Kinkyk, kinkyk, kinkyk! Paplak, paplak, paplak! Važiuok, važiuok, važiuok!*; *Jurgut, Jurgut! Kinkyk, kinkyk! Paplak, paplak! Važiuok, važiuok!* (Pagiriai, Marijampolė, Kėdainiai, Smilgiai, Baisogala, Alvidas, Utena ir kt.)⁹.

Beje, šį lakštingalos balso pamėgdžiojimą Jonas Basanavičius buvo įtraukęs tarp lietuvių kalbos pavyzdžių, kuriuos jis 1875 m. ištare per pamoką Marijampolės gimnazijos mokiniams ir už tai buvo apkaltintas „lietuviybės demonstracija gimnazijoje“¹⁰.

Be lakštingalos, Donelaičio *Metuose* esama ir užuominos į tradicinį putpelės balso pamėgdžiojimą:

2.309–310 *Ar negirdit, kaip šienaut jau putpela šaukia
Ir, kas žiemai reiks, sukraut į kupetą liepia?*

Slaviūno žodžiais: „Tai apibendrintas vaizdas pagal liaudinį putpelės balso pamėgdžiojimą: *Kelk, Jurgiuk, darbas krut! Dalgį plak, darbą ten tu atlik! Pit... pi... lik, pit... pi... lik! Tik rangiau ir greičiau..., vežk namon, krauk sūkion...*“¹¹ Jonynas, palyginimui pateikęs kitą putpelės pamėgdžiojimą (*Kelk, Jurgut, darbas krut. Dalgę plak, pievon kak. Darbą tu ten atlik, put pilik, put lilik!*), užtvirtina: „Kad Donelaitis

⁹ Jurgis Elisonas, „Gamtos garsų pamėgdžiojimai lietuvių tautosakoje“, *Tautosakos darbai* VI, Kaunas, 1939, 280–284, Nr. 656a, 658, 660, 662, 664, 666–708 ir t. t.; plg. *Lietuvių tautosaka V: Smulkioji tautosaka, žaidimai ir šokiai*, medžiagą paruošė K. Grigas, Vilnius: Mintis, 1968, 739–741, Nr. 8045–8057.

¹⁰ Adolfas Nezabitauskis, *Jonas Basanavičius*, Vilnius: Vaga, 1990, 94.

¹¹ Zenonas Slaviūnas, *Raštai* II, 260; cituotasis pamėgdžiojimas iš V. Kalvaičio „Lietuviškų vardų klėtelės“ (*Prūsijos lietuvių dainos*, surinko Vilius Kalvaitis, Vilnius: LLTI, 1998, dxxiii).

⁶ Zenonas Slaviūnas, *Raštai* II, 260.

⁷ *Lietuvių tautosaka, V: Smulkioji tautosaka, žaidimai ir šokiai*, medžiagą paruošė K. Grigas, Vilnius: Mintis, 1968.

⁸ Ambraszėjus Jonynas, *Lietuvių folkloristika iki XIX a.*, 288.

pasinaudojo liaudiškais šių paukščių garsų pamėgdžiojimais – neabejotina.¹²

Taip, tautosakos citatos bei užuominos čia akivaizdžios. Bet jomis „paukščių mitologija“ tik prasideda.

2. Lakštingala ir jos dainos

Pirmąjį iš paminėtų lakštingalos balso pamėgdžiojimų lydi eilutės:

1.111–114 *Tai tu tarp kitų paukštelių nei karalienė
Vis dailiaus ir šlovingiaus savo šūkeri šūtką.
O kad kartais kobotą mes tavo pamatom,
Tai tu mums nei žvirblis būriškas pasirodai.*

Pastarojoje eilutėje iš tikrųjų turime tris į vieną sulietus palyginimus: 1) lakštingalos su žvirbliu, 2) žvirblio su žmogumi, prasčioku, būru, ir būtent 3) lakštingalos su žmogumi, būru. Pasak Rimvydo Šilbajorio: „Svarbiausia šio sugretinimo funkcija – paruošti skaitytoją tuoj sekančiam Krizo palyginimui su lakštingala:

1.127–130 *Ak! kiek sykių Krizas, į vyžas įsinėręs
Ir savo skrandį būrišką viešėt užsimovęs,
Po prastu savo stogu nei lakštingala čiauška,
Kad širdingai jis savo Dievą pradedą garbint.*

Tuo būdu, žvirblio čirškėjimas, lakštingalos giesmė ir žmogaus

balsas išsitiesia į vieną nenutrūkstančią maldos melodiją, garbinančią Dievą, lygiai kaip žvirblio kuklios plunksnos, lakštingalos *kobotas* [liemenė] ir Krizo prasti rūbai vienodai nusako tas pačias paukščius ir žmones kartu apibrėžiančias nusižeminimo ir paprastumo savybes, priartinančias Dievo malonę.¹³

Šiaip ar taip, visi trys palyginimai – tradiciniai. Lakštingalai Donelaičio prilygintą Krizą su būriška skrandu verta sugretinti su vėliau, 1846 m., Liudviko Adomo Jucevičiaus lakštingalai prilygintu Didžiosios Lietuvos lietuvių valstiečiu: „Kas nežino to mažo, neišvaizdaus pažūrėti, pilko, lyg Šiaulių kaimietis su juosva sermėgėle paukštelio, to pavasarių mylėtojo, kuris savo angelišku balsu gyvina mūsų miškus!“¹⁴ Angeliškas balsas savo ruožtu nejučia mena „Dievo garbinimą“. Ar Jucevičius čia seka Donelaičiu, ar veikia abu remiasi bendra tradicija?

Vienoje dar vėliau, tarpukary, užrašytoje lietuvių sakmėje lakštingala, kaip ir Donelaičio, palyginama su žvirbliu, tik šįsyk ne išvaizdos, o balso pagrindu (o juk ir žvirbliui prilygintas Donelaičio būras „kaip lakštingala čiauška“):

Seniau lakštutė ir dieną kartu su kitais paukščiais čiulbėdavo. Vieną kartą pradėjo žvirblis puoštis ir girtis, kad jo čirenimas, girdi, toks pat, kaip lakštutės ir kitų gražaus balso paukščių. Lakštutė, išgirdusi, kad žvirblis lyginasi prie jos balso, pradėjo iš jo visaip juoktis: „Toksai vyras tinka tik tai šunims čirenti! Nieko iš tokio paukščio nėra, tik girtis moka!“ Žvirblis apsverkęs

¹² Ambraziejus Jonynas, *Lietuvių folkloristika iki XIX a.*, 288; pateiktasis pamėgdžiojimas iš: *Lietuvių tautosaka V: Smulkioji tautosaka, žaidimai ir šokiai*, 751, Nr. 8135.

¹³ Rimvydas Šilbajoris, „Teksto plotmių santykiai Donelaičio „Metuose“, *Metmenys*, Nr. 43, 1982, 35. Čia ir toliau visi išskyrimai, kai nenurodyta kitaip, – mano.

¹⁴ Liudvikas Adomas Jucevičius, *Raštai*, Vilnius, 1959, 104.

nuskrido pas Dievą ir apskundė lakštutę, kad ji jo čireniņą visaip išjuokia ir neduoda jam čirenti. Dievas paklausė žvirblio – ir nubaudė lakštutę: jai liepė čiulbėti naktį, o žvirbliui leido čirenti dieną. Seniau, kai lakštutė dieną čiulbėdavo, jos balselis buvo daug gražesnis, negu dabar.¹⁵

Čia žvirblis, beje, vėlgi kreipiasi į Dievą – kaip ir savo „čiauškėjimu“ Dievą garbinantis ir Donelaičio žvirbliui prilygintas būras.

Visų ujamam būrui pagal prasčiausią socialinę padėtį ir vargingą gyvenimą artimas yra tradicinis našlaičio ar našlaitės įvaizdis. Šiuo atžvilgiu paminėtina kita lietuvių sakmė, Jono Balio sudarytame Lietuvių pasakojamosios tautosakos motyvų kataloge priskirta etiologinių sakmių pogrupio „Gyvulių ir augalų sukūrimas“ tipui Nr. 3150, pavadintam ir trumpai apibrėžtam šitaip: „Lakštingalos kilmė: našlaitę Dievas paverčia lakštingala.“¹⁶ Štai bene ryškiausiai šiam tipui atstovaujanti tarpukary Ukmergėje užrašyta trumputė (matyt, sutraukta užrašant) sakmė:

Gyveno kitą kartą varginga mergaitė, vardu Lakštutė, kuri buvo visiškai našlaitė, nes neturėjo nei tėvų, nei giminių. Jai teko tarnauti pas žmones, kurie buvo labai nedori ir ją visaip skriaudė. Dievas pasigailėjo tos nelaimingos mergaitės ir pavertė ją lakštingala.¹⁷

Daugiau šio tipo sakmių užrašyta latviuose. Štai vienoje *kādā dienā māte pamēitu tā situsi, ka tā laidarā palikusi bez atmiņas guļam. Pēc kāda brīža tā uzcēlusies un uzkāpusi uz laidara augšas lūkas,*

¹⁵ Jurgis Elisonas, „Gamtos garsų pamėgdžiojimai lietuvių tautosakoje“, *Tautosakos darbai* VI, Kaunas, 1939, 54, Nr. 125.

¹⁶ Jonas Balys, *Raštai* III, Vilnius: LLTI, 2002, 175.

¹⁷ Jurgis Elisonas, „Dievas senelis“, *Mūsų tautosaka*, red. prof. V. Krėvė-Mickevičius, IX, Kaunas, 1935, 54, Nr. 126.

un lūgusi: «Mīļais Dieviņ, dod, lai es paliktu par mazu putniņu un lai es tiktu no šīm pasaules mokām vaļā. Es dziedāšu priekš visiem, priekš labiem un ļauniem.» Te Lakštīgala palikusi par mazu putniņu un dziedājusi deviņām mēlītēm. Ļaudis mazo putniņu nosaukusi par lakstīgalu „kuriā dienā močia podukrā taip primušē, kad ji laidare likusi gulēti be šamonēs. Po kurio laiko ji atsikēlē, użlipo prie laidaro viršutinēs angos ir ēmē m e l s t i: „Mielasis Dievuli, duok, kad pavirščiau mažu paukšteliu ir kad ištūkščiau iš šio pasaulio kančīų. Aš daīnuosīu visiem, ir geriems, ir blogiem“. Taip Lakštingala pavirto mažu paukšteliu ir daīnavo devyniais balselīais. Žmonēs mažājī paukštelī praminē lakštingala“; kitame sakmēs variante pamotēs mušama našlaitē aizskrējuse uz mežu un lūguse Dievu, lai Dievs viņu pārvēršot par mazu putniņu ar jauku un skaņu balsi, tad viņa priekš visiem dziedāšot. Dievs arī viņas lūgumu ievērojīs un to pārvērtīs par lastīgalu „pabēgo ī miškā ir m e l d ē Dievā, kad Dievas jā paverstū mažu paukšteliu, turinčīu gražū balsā, tai ī visiem daīnosīanti. Dievas išgirdo jos maldā ir pavertē jā lakštingala.“¹⁸

Čia verta atkreipti dėmesį į du dalykus. Pirma, našlaitė Lakštingala, ar Lakštutė, pati meldė Dievą paverčiama lakštingala. O Donelaičio būras, savo „čiauškėjimu“ garbinantis Dievą, dėl to ir dar dėl savo išvaizdos prilyginamas lakštingalai. Taigi vienu atveju turime žmogų, meldžiantį Dievą jį paversti paukščiu ir Dievo paverčiamą lakštingala, o kitu atveju – žmogų, garbinantį Dievą ir dėl to autoriaus prilyginamą lakštingalai.

¹⁸ *Latviešu tautas teikas: Izcelšanās teikas: izlase*, sastādītāja Alma Ancelāne, Rīga: Zinātne, 1991, 437–438.

Antra, dar svarbiau čia atrodo tai, kad lakštingalos čilubėjimas šiose sakmėse ne tik palyginamas su žmogaus dainavimu, bet tiesiog iš jo kildinamas: lakštingala paverčiama mergaitė Lakštingala kaip būdą ištrūkti iš nepakeliamų gyvenimo kančių pasirinkusi d a i n a .

Taip, latvių *dziedāt* „giedoti, dainuoti“ gali būti pasakoma ir kalbant apie paukščius¹⁹, kaip ir lietuvių *giedoti* „dainuoti, dainą ar giesmę traukti“ bei „čilubėti (apie paukščius)“, ir netgi *dainuoti* „atlikti vokalinį kūrinį, dainą traukti“, „giedoti“ bei „čilubėti, giedoti“²⁰. Tačiau minėtose sakmėse paukščių „dainavimas“ peržengia paprastą palyginimą – jis tiesiog kildinamas iš žmogaus dainavimo, tuo būdu nuo „įprastų“ kalbos figūrų pereinant tiesiai į mitologiją. Išvis mitologija ir „įprastos“ kalbos figūros – itin glaudžiai susiję, esmiškai neperskiriami dalykai. Ir tai, kad kai kurios kalbos figūros yra „įprastos“, anaip tol – toli gražu! – nereiškia jas nesant mitologiškas. Priešingai: pats jų „įprastumas“ tik patvirtina tradicinį mitinį vaizdinį tebesant perdėm gyvą, taigi gyvą tebesant tradiciją. Kaip štai ir Antano Baranausko *Anykščių šilėlyje* (165–168): *Ė už visus viršesnis lakštingalės balsas: / Pilnas, skardus, griaudingas ir; taip sakyti, skal-sus: / Skamba, ūžia per krūmus ir vis kitaip mainos, / Ir vis dūšion įsmenga – lyg Lietuvos d a i n o s*²¹.

Sakmė apie itin gražiai dainavusį ir todėl lakštingala – tiksliau, vyr. g. lakštingalu, – paversta žmogų žinoma ir Lietuvoje. Tai „padavimas“ apie vaikiną Dainių, pa-

milusį gražuolę Skaistę, bene pirmąsyk (1846 m.) savais žodžiais (lenkiškai) perpasakotas A. L. Jucevičiaus: „Seniai, labai seniai gyveno kažkur palei Nerį jaunuolis, vardu Dainius. Jisai mylėjo gražuolę kaimynę Skaistę, o jos širdis buvo jam šalta. Jis kaip tik įmanydamas stengėsi įgyti jos meilę, bet vis veltui; jis d a i n a v o jai gražių gražiausias d a i n a s, jis kas rytas bėgo po mylimosios langais pasveikinti jos, o kas vakaras, pareinant iš lauko, pastodavo jai kelią nors kartelį pažiūrėti į ją, nors vienu saldžiu žodeliu atsisveikinti. Galų gale, matydamas, kad visos pastangos niekais eina, jis nusiskandino upėje. Gailestingi dievai po mirties pavertė jį lakštingalu – tegu balsas, kuriuo tuščiai kalbino žiauruolės širdį, būsiąs paguoda visiems nelaimingiems įsimylėjėliams ir kelsiās nusistebėjimą visam pasauliui. Skaistė, per vėlai pamilusį Dainių, kurio jau nebebuvo pasaulyje, iš nusiminimo mirė ir buvo paversta rože purine, kuri tada tik išsiskleidžia, kai lakštingalas giedoti nustoja.“²²

Žinomas ir tautosakinis sakmės variantas, XIX a. pabaigoje Jono Basanavičiaus užrašytas Ožkabaliuose:

Buvo toksai vaikinai, ką labai gražiai d a i n u o t mokėjo. Dar piemenuku būdams, būdavo, kaip ims d a i n u o t, tai galvijai, avys, kiaulės sustoję klauso, nesiskirsto ir ganosi drauge. Užaugus jam kartą atsitiko tarnaut pas tokį ūkininką, kursai turėjo labai gražių dukterį. O ta mergina buvo tokia daili, tokia graži, kad už ją gražesnės ant svieto nebuvo! Ėmė tas vaikinai ir pamylėjo tą merginą, ale ji nenorėjo nė žinot apė tą meilę tokio varguolio. Vaikinai, pasitikėdamas užšalusią jos

¹⁹ *Latvių-lietuvių kalbų žodynas*, sudarė Alvydas Butkus, Kaunas: Aesti, 2003, 182.

²⁰ *Lietuvių kalbos žodynas* (toliau – LKŽ) III, Vilnius, 1956, 287; LKŽ II, 1969, 230.

²¹ Antanas Baranauskas, *Anykščių šilėlis*, Vilnius: Vaga, 1985, 65–66.

²² Liudvikas Adomas Jucevičius, *Raštai*, Vilnius, 1959, 105–106; Jurgis Elisonas, „Dievas senelis“, 53, Nr. 123.

širdį pergalėtie savo dainomis, dailių dailiasias jai d a i n a s d a i n a v o, ale jos jai vis nepatikdavo ir ji reikalaujavo da dailesnių. Tas vaikas turėdavo kasdien jai vis dailesnes, vis naujesnes, dar negirdėtas d a i n a s d a i n u o t i e, o mergina vis jam sakydavusi: „Šita netikus, ar nemoki gražesnės?..“ Teip jis daug d a i n ū su-dėstė, daug p r i d a i n a v o, o mergina kaip buvo, teip ir liko atšalus. Vieną kartą jisai, matydamas, kad nieko nebus iš tų jo dainų, pasiryžo sau galo ieškoti. Išėjo in girių: „Tegul, – sako, – mane kokia meška arba levas sudraskys, tai vis bus geriau, ne ką teip kankintis...“ Aidamas girioje susitiko jisai su tokiu seneliu – o tai buvo D i e v a s. „Kur tu aini, vaikeli, ir ko tu čion ieškai tuose brūzgynuose?“ – klausė senelis. „Nenoru, – sako vaikas, – ilgiaus gyvas būtis – ainu, ar nesutiksiu kokią piktą žvėrį...“ „Kad teip, – sako senelis, – tai būk tu tokiu paukšteliu ir linksmink tavo gražiomis dainomis pavargėlius žmones, o tą, kuri teip tave kankino, aš paversiu intką kitą.“ Ėmė tas senelis ir pavertė tą vaiką in lakštingalą, o tą merginą – in rožę. Todėl ir dabar pavasariais, kaip tik pradės lakštingala giedotie, tuojau pradeda ir rožė žydėtie.²³

Sakmė nebūtinai yra literatūrinės kilmės, nors romantinės literatūros įtaką bus patyrusi neabejotinai. Šiaip jau gyvūnais ir, skyrium, paukščiais paverstų žmonių tautosakoje apstu. Autentiškas būtų ir motyvas apie dainiaus ar muzikanto klausančius gyvulius ar žvėris, itin archajiškas ir tradicinis; juolab senelio Dievo įvaizdis. Mums dabar svarbiausia, kad perdėm gražus, neprilygstamas herojaus daina-

²³ *Lietuviškos pasakos*, surinko Jonas Basanavičius, II, Vilnius: Vaga, 2003, 31–32, Nr. 20; Jurgis Elisonas, „Dievas senelis“, 53–54, Nr. 124. Vincas Krėvė-Mickevičius sakmės pagrindu prikūrė aibę stilizuotų, literatūrinių variantų: *Mūsų tautosaka*, red. prof. Krėvė-Mickevičius, VII, Kaunas, 1933, 3–29.

vimas čia pabrėžiamas itin primygtinai, o pavertimas už tai lakštingala antrina ką tik minėtoms lietuvių bei latvių sakmėms. Gal todėl ir Jonas Balys savo sudarytame Lietuvių pasakojamosios tautosakos motyvų kataloge šią sakmę priskyrė tam pačiam tipui Nr. 3150²⁴.

Kadangi Antikos klasikai yra vienas iš itin ryškių Donelaičio kūrybos (tiek pasakėčių²⁵, tiek *Metų*²⁶) šaltinių, tai verta turėti omeny, kad Antikoje irgi pasakota apie lakštingalomis paverstus žmones, tiek moterį, tiek vyrą. Antai lakštingala Dzeusas pavertė Aedonę, per klaidą nužudžiusią savo sūnų Itilą²⁷. Užtat, pasak *Odisėjos* (XIX.519–523): „...Aedonė, baltveidė duktė Pandarėjo, atėjus / Vasarai, krūmuose šlaitų kur nors užsislėpusi gieda / Virpančiu, mielu balsu, gailestaudama savo Itilo, / Savo ir Dzeto karaliaus sūnaus, kurį ji neatsargiai / Kardu nužudė aštriu...“²⁸ *Iliadoje* (II.594–599) minimas trakų dainius Tamiris, gyrėsis taip puikiai išmanęs savo amatą, kad galįs dainomis įveikti bet ką, net pačias mūzas, ir už tai mūzų nubaustas²⁹. O štai Platonas *Valstybėje* (620a), pasakodamas apie tai, kaip mirusiųjų sielos Hade renkasi kūnus būsimajam gyvenimui, sako, jog „dauguma sielų rinkęsi pagal ankstesnio gyvenimo įpročius“, užtat „Tamiro siela pasirinkusi

²⁴ Jonas Balys, *Raštai* III, 175.

²⁵ Palyginimų apžvalgą žr.: Dalia Dilytė, *Kristijonas Donelaitis ir Antika*, Vilnius: VU leidykla, 2005, 74–85.

²⁶ Žr.: Dalia Dilytė, *Kristijonas Donelaitis ir Antika*, 117–120.

²⁷ Роберт Грейвс, *Мифы древней Греции*. Под ред. и с предисл. А. Тахо-Годи, II. Москва: Прогресс-Традиция, 1999, 25.

²⁸ Homeras, *Odisėja*, vertė Jeronimas Ralys, Vilnius: Vaga, 1964, 357.

²⁹ Žr.: Homeras, *Iliada*, redagavo A. Dambrauskas, Vilnius, 1962, 45.

lakštingalos gyvenimą³⁰. Taigi nepaprastas, neprilygstamas traukų dainius Tamiras kitame gyvenime atgimė lakštingala.

Apie lietuvių ir latvių sakmių santykį su panašiais antikiniai motyvais spręsti sunku: viena vertus, tai tos pačios senosios tradicijos apraiškos, kita vertus, antikiniai motyvai per dvarą, žinoma, galėjo padaryti liaudies tradicijai šokią tokią įtaką. Mums dabar svarbu tai, kad nuo Antikos ligi pastarųjų amžių Lietuvos lakštingala ir jos „dainavimas“ tiesiog kildinami iš žmogaus ir jo itin gražaus dainavimo, o tai – ypač turint omeny žmonių palyginimus *Metuose* su paukščiais apskritai ir būtent Krizo su lakštingala – negalėjo likti Donelaičio nepastebėta. O jei būtų likę nepastebėta jo, tai stebėtumės mes, kaip taikliai netyčia pataikyta!

Nes Donelaičio lakštingala irgi dainuoja. Kaip jau galėjome pastebėti kalbėdami apie tradicinius lakštingalos balso pamėgdžiojimus (1.142–143): *Bet ir mūs paminėk, į mūsų girę parėjus, / Kad dainuodama dar ilgiaus savo vasarą švęsi...* Dainuoja ne tik lakštingala, bet visi paukščiai, ir ne šiaip dainuoja, o tuo kaip tik garbina Dievą jau pačioje „Pavasario linksmybių“ pradžioje:

1.34–36 *Viens storai, o kits laibai dainuoti mokėdams
Ir linksmai lakstydamas ik debesų kopinėjo,
O kits ant šakų kopinėdams garbino Dievą.*

Dievą savo dainomis, suprantama, garbina ir lakštingala:

1.80–84

*Bet lakštingala, dar ikiol kytriai pasislėpus,
Laukė vis, iki kožnas bus savo dainą pabaigęs.
Todėl ji paskiaus kasmets vis pradeda šūkaut
Ir nakties čėse, kad sviets jau miegt įsigūžtęs,
Sau viena tamsoj budėdama garbina Dievą...*

Anksčiau tai galėjo nepatraukti dėmesio, bet dabar nebelieka nė menkiausių abejonių: tai ištisinis įvadas į lakštingalos palyginimą su žmogumi, būru Krizu:

1.98–104

*Ale sakyk, gaidel! dėl ko tu vis pasislėpus
Ir, kad pradeda temt ar naktyj, paderi šūkaut?
Kodėl taip didei slapais su pasaka savo?
Juk sviets visas, ar būrs, ar pons įsirėmęs,
Ir vaikai be buksvų, ir krunėdami diedai, –
Kožnas ir kiekviens tavo šauną garbina dainą,
Kad tu mums dvyus linksmy lakštingalų čiauški.*

Būras Krizas, kaip pamename (1.129–130), nei *lakštingala čiauška*, / Kad širdingai jis savo *Dievą* pradeda *garbint*.

Beje, ir kreipinys *gaidel*, kurį šiaip jau priimta laikyti *gaidaū* „mano mielas, brolyti, širdelė“ atmaina³¹, čia pernelyg įtartinai siejasi su tokiais žodžiais kaip *gaidà*, *gaidas*, *gaidėjas* reikšme „giedotojas“, *gaidauti* „balsu reikšti savo pasitenkinimą, krykštauti“, žinomais kaip tik iš Mažojoje

³⁰ Platonas, *Valstybė*, iš senosios graikų kalbos vertė Jonas Dumčius, Vilnius: Mintis, 1981, 368.

³¹ Žr. paaiškinimus: Kristijonas Donelaitis, *Metai ir pasakėčios*, Vilnius: Baltos lankos, 1994, 175; taip pat: LKŽ III, 15, 16.

Lietuvoje, Karaliaučiuje, 1590 m. išleistos Jono Bretkūno verstos Biblijos; taip pat su būdvardžiu *gaidūs* „skardus“, ypač kaip jis pavartotas pavyzdyje iš Jono Balvočiaus-Geručio (1842–1915) raštų: *Balsas tavo yra skardus, gaidus – tu giedi ne prasčiau už lakštingalą*³². Visi jie veiksmoždzio *giedoti* šaknies.

Galima dar pridurti, kad paukščiai dainuoja ir Donelaičio pasakėčioje *Pasaka apie šūdvalajį*:

8–9 *Varnos ir varnai ir daug pažįsta-
mų paukščių
Išlėkė ir dainas, kaip buvo mo-
kyti, dainavo.*

Nevykęs žmogaus dainavimas kar-
tais ir šiaip gali būti palygintas su var-
nos karkimu, kaip štai užrašyta Plungėje:
*Dainuoja kaip varna eglės viršūnėje*³³.
Tačiau Donelaičio pasakėčios eilutėse esa-
ma kai ko daugiau: paukščiai čia ne šiaip
sau dainuoja, bet dainuoja, kaip buvo mo-
kyti. Taigi paukščių dainos suvokiamos
kaip t r a d i c i j a, perimta iš ankstesnių
kartų. O tai irgi reiškia paukščių palygini-
mą su žmonėmis, paukščių dainavimo – su
žmonių dainuojamąja ir sakytine tradicija.

Juolab kad senoji sakytinė tradicija iš
esmės ir buvo dainuojamoji. Vienas sen-
iausių to patvirtinimų yra Tacito žinia
apie germanus: „Senovinėmis giesmėmis,
o jos – vienintelė padavimų ir analų atmai-
na, – jie garbina...“³⁴ Vadinasi, būtent dai-
nos senovės germanams, Tacito teigimu,
sudarė tradiciją kaip tokią. Lietuvoje tai
yra pažymėjęs Simonas Daukantas: „Lig

nepramaniaus šiame pasauly rašto, daina
buvo vienutinis pragumas paduoti aten-
čioms giminėms buvusias nelaimės, beje:
kares ar marus, kovas, didelius tvanus ir
toms pavėdžias notis, lygia dalia ir links-
mybes, beje: pergales neprietelių, didžias
brandas ir toms pavėdžias leliones, idant
žinotų palikuonys ir įpėdiniai, kas buvo
nutikęs jų tėvams, bočiams ar probočiams;
ir taip kiekviena tauta gilioj senovėj savo
veikalus ir laimingas ar nelaimingas notis
dainose ar raudose saugojo, o jos kartos jas
perkartojo savo atencioms giminėms.“³⁵
Šiuolaikinio tyrinėtojo Viačeslavo Iva-
novo patikinimu, prieš išrandant raštą,
„kelias dešimtis tūkstantmečių visa, kas
palikuonių nebuvo paveldima genetiškai,
t. y. kultūrinis paveldas, buvo perduodama
dainomis, paprastai palydimomis muzi-
ka. Kai kur tai išliko iki šiol, pavyzdžiui,
Indijoje“; čia „vedos užrašytos labai vėlai,
nes senovės Indija išvis nepažino rašto; šie
tekstai būdavo įsimenami ir iki šiol įsime-
nami bei atliekami pagal tam tikrą melo-
diją“; mat žmogus „iš esmės gali įsiminti
dešimtis tūkstančių – neperdedu – dešimtis
tūkstančių eilučių surimuoto arba ritmiškai
sudaryto teksto, jeigu jis atliekamas pagal
muziką“³⁶. Apie XX a. lietuvių dainų pa-
teikėjus Balys Sruoga kartu su Aukusti
R. Niemiui pažymi, jog „kai dainininkai
dainų nedainavę, o jas sakę, ar rečitatyvu
kalbėję, tai išeidavę visai kas kita: arba
jie medžiagą supainiodavę, arba tuojau
įsileisdavę į dainuojamąjį toną, arba net
ir žodžius užmiršdavę“³⁷. Mums čia verta

³⁵ Simonas Daukantas, *Raštai I–II*, Vilnius: Vaga, 1976, 657–658.

³⁶ Вячеслав Всеволодович Иванов, *Наука о человеке: Введение в современную антропологию*, Москва: РГГУ, 2004, 143–144.

³⁷ *Tauta ir žodis*, red. prof. V. Krėvė-Mickevičius, III, Kaunas, 1925, 72.

³² LKŽ III, 15, 16, 19.

³³ LKŽ II, 230.

³⁴ Publijus Kornelijus Tacitas, *Rinktiniai raštai*, iš lotynų kalbos vertė Dalia Dilytė, Janina Mažiulienė, Vilnius, 1972, 5.

„paminėti airių veiksmožodį *for-canin* (iš *canim* ‚d a i n o t i‘), kuris, kadangi reiškia ‚m o k y t i‘, pradžioje turėjo reikšti mokymą metrinės ar ritmiškai balsu tariamos sakinės tradicijos kontekste“³⁸.

Taigi senoji sakinė tradicija esmiškai buvo dainuojamoji, ir tai, ko senovėje mokėsi pažinimui bei dvasiniam gyvenimui atsidėję žmonės, esmiškai buvo dainos. Jų mokėsi ir Donelaičio „paukščiai“. Juoba kad „paukščių kalba“ ir „paukščių dainos“ – būdinga senosiose tradicijose poetinės, „slaptosios“ kalbos metafora³⁹.

3. Paukščių karalius

Darsyk perskaitykime jau minėtas *Metų* eilutes apie lakštingalą, šįsyk atkreipdami dėmesį į ką kita:

- 1.111–114 *Tai tu tarp kitų paukštelių nei karalienė
Vis dailiaus ir šlovingiaus savo šūkteri šūtką.
O kad kartais kobotą mes tavo pamatom,
Tai tu mums nei žvirblis būriškas pasirodai.*

Tarp Antano Baranausko Žemaitijoje surinktų pasakų yra etiologinė saktmė, pavadinimu „Kuklus lakštingalas“:

Kada Viešpats sutvėrė paukščius, visi anie garbino Sutvertoją savo ir; lakiodami aplink aną, giedojo. Bet mažne nė koks iš anų nebuvo patenkintas savo apdaru: žąsis norėjo turėti žalias kojas, antis – raudoną galvą, vieversiu norėjos apsidaryti su raudonomis, žaliomis ir geltonomis plunksnomis. Kiekvienas paukštis norėjo permai-

nyti savo apdarą. Tiktai vienas iš anų būrio – lakštingalas – buvo visai patenkintas ir džiaugėsi savo pilkomis plunksnomis. Lakštingalo kuklumas patiko Sutvertojui, ir ans sakė: „Kad tu esi patenkintas savo apdaru, dėl to galėsi giedoti gražiausiai už kitus paukščius ir būsi mylimas žmonių.“ Nuo to laiko mes su malonumu klausomės miškų giedotojo ir vadinam aną giedančių paukščių karaliuku.“⁴⁰

Taigi lakštingalas – paukščių karalius. Tad savaime suprantama, jog lakštingala, kai vadinama moteriškosios giminės vardu, yra paukščių karalienė. Savo ruožtu lakštingalo pilkos plunksnos ir kuklumas saktmėje priartina jį prie „būriško“ žvirblio *Metuose*, o sugebėjimas giedoti „gražiausiai“ saktmėje esmiškai prilygsta apibūdinimui „dailiaus ir šlovingiaus“ *Metuose*.

Paukščių karalius tautosakoje gerai žinomas. Tik kur kas dažniau jo vaidmenį atlieka ne lakštingala, o erelis. Erelis yra paukščių karalius ir Donelaičio *Metuose*:

- 1.155–164 *Ir tuojaus erelis rėkaudams pasirodė.
„Tič, – tarė jis, – pulkai susirinkę, liaukitės ošti
Ir tikrai klausykit, ką mes jums pasakysim.“
Štai tuojaus visi pulkai, girdėdami šauksmą,
Iš visų pašalių susilėkė jam pasirodė.
„Štai mes, jūs tarnai! Ką velys jūsų malonė?“ –
„Mes, – atsiliepdams jiems erelis, – norime tardyt,
Kaip jūsų mylista žiemos bėdoj išsilaikėt.
Ar pristokot ko? ar kas tarp jūsų pagaišo?..“*

³⁸ Jan Gonda, *Change and Continuity in Indian Religion*, New Delhi: Munshiram Manoharlal, 1985, 263.

³⁹ Glaustai, bet sodriai apie tai: Mircea Eliade, *Shamanism: Archaic Techniques of Ecstasy*, London: Arca-na, 1989, 96–110, 510.

⁴⁰ Antano Baranausko pasakos, parengė Kostas Aleksynas, III: *Jonis medžioklis*, surinktos Žemaitijoje, Panevėžys: E. Vaičekausko knygyno I-kla, 2009, 48–49, Nr. 19.

Ištraukoje išties matome daug aiškių užuominų erelį esant paukščių valdovą: jis, save vadindamas *mes*, įsakmiai liepia visiems jo klausyti, ir visi nedelsiant paklūsta, prisipažindami esą *jūs tarnai* ir kreipdamiesi į jį *jūsų malonė*. Todėl išties pagrįstai, tik be reikalo taip nedrąsiai, ir Slaviūnas pažymėjo, kad čia „galbūt erelis – paukščių karalius“⁴¹.

Be paukščių karaliaus erelio, čia dar matome paukščių susirinkimą (*pulkai susirinkę*). Pasak Slaviūno: „Paukščių susirinkimo motyvas *Metuose* irgi turi paralelių su lietuvių liaudies pasakomis.“⁴² Prieš jas nurodant verta Donelaičio paukščių susirinkimą kiek pratęsti:

- 1.170–182 *Taip ereliui klausiant ir aštriai tyrinėjant,*
Gandras ant savo lizdo nei koks pons išsiplėtęs
Bei besikloniodams vis ir linksmi šokinėdams:
„Dievs, – tarė, – svieta šį sutverdams ir budavodams,
Daugel tūkstančių gyvų sutvėrimu leido
Ir kožnam savo valgį bei gyvatą paskyrė;
Juk visur, kur žiūrim tikt, dyvai pasirodo.
Pulką šį Sutvertojis į vandenį siuntė,
O anam ant orų plaukt sparnus dovanajo.
Daug gyvų daiktų po medžiais girėse slapos;
O kiek ant laukų linksmi plezdenami laksto
Ar pas žmones ant kiemų čypsėdami burzda!
O vei kožną Dievs vis su pasimėgimu sotin.

⁴¹ Zenonas Slaviūnas, *Raštai II*, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2007, 251.

⁴² Ten pat, 253.

Vis dėlto:

- 1.195–201 *Ir tarp paukščių rods tūls kytras randasi sukčius,*
Kurs gardžiai prisiėst slaptoms savo numuša draugą.
Vanags, ans klastorius, ir pelėda, jo dumčius,
Ir varnai su varnoms, ir jų draugala šarka
Daug kasmets, kaip žinom, išgaišina nabagų;
Bet toksai razbaininks dar tarp mūsų nesirado,
Kaip žmogus tūls yr, kad jis smaguriaut išsižioja.“

Slaviūnas pažymi: „Lietuvių tautosakoje taip pat pasakojama, jog rudenio, prieš išlėkdami, gandrai darą „suėjimą“. Tame suėjime vasarą nusikaltusius teisia ir baudžia, išskirdami iš savo draugystės“, palikdami mūsų krašte žiemot. Sugretinę abu vaizdus, matome bendrą paukščių susirinkimo motyvą, tačiau liaudies pasakose vyksta teismas, o Donelaičio *Metuose* – tik nuskriaustųjų apklausa.“⁴³ Na, bet tai juk irgi teismo proceso dalis!

Slaviūnas pavyzdžiu nurodo štai tokią Kupiškyje tarpukary užrašytą sakmę:

Pas mus žmonės sako, kad kiekvieną rudenį, kai starkai išskrenda į dausas, du storku pasilieka. Kur nors pievoje, prieš išskrisdami, sulekia jie visi į didelį būrį ir renka vieną valdovą, kuris čia pat nusprendžia, kuriems starkams likti žiemavoti, kuriems kartu su juo į pietus skristi. Paliktiesiems valdovas suduoda snapu per galvą: tai ženklas neskristi, bet palikti vietoj. Jei kartais atsitinka, kad paliktieji starkai skrenda, tai kiti juodu tuojau čia pat prie visų akių nužudo. Likusieji starkai išskrenda skirtingais keliais. Jei paliktieji

⁴³ Ten pat, 254.

*starkai išgyvena per žiemą, tai kiti starkai, atskridę pavasari, vis vien atima jiems gyvybę.*⁴⁴

Donelaičio ištraukoje, atsakydamas į erelio klausimą, iš tikrųjų pagrindinę kalbą apie paukščių padėtį ir nusikaltimus režia gandra, betgi sakmėje apie gandrų susirinkimą visai neminimas erelis! Ogi išties esama tekstų apie paukščių susirinkimus, kuriems vadovauja ar karaliumi renkamas būtent erelis. Dėl to netrukus susigriebia ir šiek tiek pasitaiso pats Slaviūnas: „Imkime, pavyzdžiui, plačiai žinomą lietuvių pasaką apie paukščių karaliaus rinkimus (šios pasakos, kad ir numanomas, motyvo fragmentas yra Donelaičio poemos epizode apie paukščių susirinkimą, kur erelis vaizduojamas paukščių valdovu). Motyvas apie paukščių bei gyvulių karaliaus rinkimus žinomas ir antikinėse pasakėčiose.“⁴⁵

Jonynas, nors išnašoje nurodo šį Slaviūno straipsnį, dėl galimų antikinių šaltinių jam griežtai prieštarauja: „*Metuose* ir pasakėčiose rašytojas pasinaudojo liaudies pasakomis apie paukščius ir gyvulius. Antai *Pavasario linksmybėse* yra pasakojama apie paukščių susirinkimą: erelis sukviečia paukščių susirinkimą, norėdamas sužinoti, ar kas nors iš paukščių per žiemą nedingo, ar kurio nors nesudraskė šeškas, pelėda, vanagas ar kiaunė, ar nenušovė žmogus... Paukščių susirinkimo motyvo antikinių pasakėčių siužetuose nežinoma. Tuo tarpu lietuvių pasakojamojoje tautosakoje šio motyvo analogijų, nors ir ne visai sutampančių su *Metuose* nupieštais paukščių susirinkimo vaizdais, yra. Paukščių susirinkimas vaiz-

duojamas žinomoje pasakoje apie paukščių karaliaus rinkimus: *Pirm česų tarp paukščių nebuvo nė kiokio davado. Jie da neturėję karaliaus. Tai susitarę visi viengadie susilėkė an didelės, lygios pievos. Čia buvo erelis, gandra s, strazdas, kurapka, gulbė, čia buvo vyturys, kielė, žvirblis, o ir mažasis nykštukas.* Paukščių susirinkimo motyvą randame pasakose, kuriose vaizduojama, kaip paukščiai susirenka nuspręsti, kas bus jų karalius, kaip į teismą susirenka paukščiai išsiaiškinti pelės ir žvirblio ginčo dėl miežio grūdo, kaip rudenio, prieš išskrisdami į dausas, gandrai suskrenda pievoje valdovo išsirinoti.“⁴⁶

Įdomu, kad ir Simonas Stanevičius, 1829 m. Vilniuje išleistoje knygelėje *Šešios pasakos Simono Stanevičiaus, žemaičio, ir antros šešios Krizo [Kristijono] Donelaičio, lietuvininko prūso*, kurioje eiliuodamas lietuvių tautosaką atvirai seka Donelaičiu, yra sueiliavęs „žemaičių pasaką“, pavadinęs ją „Erelis, karalius paukščių, ir gudrybė karaliuko“:

*Paukščiai kitą kartą, seimą pasidarę,
Visi vienu žodžiu buvo susitarę,
Idant tasai tarp jų karaliūm pastotų,
Kurs lėkdams už visus aukščiau nuplasnotų.
Paukščiams lekiant, visus pranoko erelis, –
Bet karaliuks, būdams mažiausias paukštelis,
Ant erelio kytriai tylojo [tvylojo] pakalos [nugaros].
Netrukus atėjo paukščiams lydžių [skraidymų, lenktynių] galas,
Nes erelis viršų gavo,
Ir visi žemyn svyravo.
Tuo tarpu karaliuks erelį paliko
Ir aukštai skrajodams, ant paukščių sukliko:
„Aš ereliui viršų gaut neduosiu,
Aš karaliūm būsiu.“*

⁴⁴ Jurgis Elisonas, „Mūsų krašto fauna lietuvių tautosakoje“, *Mūsų tautosaka*, red. prof. V. Krėvė-Mickevičius, Kaunas, 1932, 74, Nr. 745.

⁴⁵ Zenonas Slaviūnas, *Raštai II*, 255.

⁴⁶ Ambraziejus Jonynas, *Lietuvių folkloristika iki XIX a.*, Vilnius: Vaga, 1984, 279–280; cituojamo tautosakos teksto rašyba mano sunorminta.

*Bet veik išsireiškė to paukščio gudrybė;
Užsidedė visų sparnuočių rūstybė:
Visi karaliuką žavinti [užmušti, galabyti]
norėjo
Ir lig sūdui stosiant kaliny [kalėjime] tūrėjo.*

Toliau pelėda su šikšnosparniu, paskirti saugoti kalėjiman patupdytą karaliuką, užsnūdo, tasai pabėgo, ir paukščiai iki šiol ant pelėdos su šikšnosparniu pyksta⁴⁷. Taigi tikrasis paukščių karalius yra erelis, bet jam ant nugaros užsilipęs mažas paukštukas karaliukas, ereliui pakilus, purptelėjo vos aukščiau jo ir taip klasta bandė paveržti karaliaus titulą. Stanevičius pridūrė paaiškinimą: „Karaliukas yra mažiausias tarp visų paukščių Europos, o priguli prie giminės žvirblių, kaip nori mokyti, iš aprašo gyvulių pasaulio, vyrai. Karaliuką lotyniškai *regulus* [...] vadina.“⁴⁸ Lietuviškai paukštis kitaip dar vadinamas nykštuku⁴⁹. O štai Gudijoje, Vitebsko gubernijoje, XIX a. viduryje užrašyta šios pasakos nuotrupa, kur už prasižengimą renkant paukščių karalių baudžiamas būtent žvirblis⁵⁰.

Mums čia įdomiausia tai, kad Donelaitis, lakštingalą pavadinęs paukščių karaliene, čia pat ją prilygino žvirbliui (*Tai tu mums nei žvirblis būriškas pasirodai*), o lakštingalas Baranausko užrašytoje sakmėje, kaip pamename, yra būtent paukščių „karaliukas“. Lakštingalą tad galima įtarti kažkokiam pasakos apie paukščių karaliaus rinkimus variante atstojus žvir-

blį ar karaliuką (nors man toks variantas nežinomas). Šiaip ar taip, Donelaičio *Metų* motyvai sklandžiai įsiaužia į tautosakos audinį.

Stanevičiaus 1829 m. sueiliuotajam, sekant Donelaičiu, artimas pasakos variantas bene anksčiausiai yra užrašytas XIX a. pabaigoje Varteliškių k., dabar Biržų r.⁵¹ Bet mus dabar labiau domina ne Stanevičius, o pats Donelaitis. Dėl to paminėtinas kitas panašiu metu ir, beje, būtent Mažojoje Lietuvoje, Ragainėje, užrašytas pasakos variantas. Dėl paukščių karaliaus titulo jame kaip tik varžosi erelis ir gandra: nutarę, kad karaliumi bus aukščiau už kitus pakilęs, visi paukščiai, kildami kiek kuris gali, *viens po kita pailsę, žemy le[i]dos. Tik gandra s be[i] erelis nepasile[i]sdamu už kits kita vienudu vari kai drūti, lėki ir lėki per debesis į padanges, kad vos primatyt galėjai. An gala ir gandra s pailsęs sparnus pale[i]st pradėja. Erelis, viens likęs, krykštava „Aš karalius! Aš karalius! Kas mok aukščiau išlėkt kai aš?“ „O aš!“ – sucirpi nykštuks, aukščiau erelia suspurzdams. O iš kur tas atsirada? Vė, tas kytruolius, ereliui bepasikeliant, slapčiai an kojas užsitūpi ir čia kiunksoja, pakol erelis aukščiau lėkt nebgalėja.*⁵²

Pasaka Lietuvoje šiaip jau pakankamai gerai žinoma⁵³. Ir ne tik Lietuvoje. Iš slavų

⁴⁷ Simonas Stanevičius, *Raštai*, Vilnius: Vaga, 1967, 57–59.

⁴⁸ Ten pat, 57.

⁴⁹ LKŽ V, 260.

⁵⁰ *Простонародные приметы и поверья, северные обряды и обычаи, легендарные сказания о лицах и местах*, собрал в Витебской Белоруссии Н. Я. Никифоровский, Витебск, 1897, 195–196, Nr. 1508.

⁵¹ *Lietuviškos pasakos*, surinko Jonas Basanavičius, II, Vilnius: Vaga, 2003, 27, Nr. I.10; Jurgis Elisonas, „Dievas senelis“, 56, Nr. 128.

⁵² *Lietuviškos pasakos įvairios*, surinko Jonas Basanavičius, I, Vilnius: Vaga, 1993, 222–223, 400, Nr. 95; Jurgis Elisonas, „Dievas senelis“, 57–58, Nr. 130.

⁵³ Žr. Jonas Balys, *Raštai III*, Vilnius: LLTI, 2002, 38, Nr. 221 su tarpukario šaltinių nuorodomis; štai dar keli pastarųjų laikų skelbiniai, be ką tik minėtų: *Lietuviškos pasakos įvairios I*, 176, Nr. 46; Jurgis Elisonas, „Dievas senelis“, 56–57, Nr. 129; *Kaip atsirado žemė: Lietuvių etiologinės sakmės*, sudarė ir parengė Norbertas Vėlius, Vilnius: Vaga, 1986, 58, Nr. 90.

pasaka žinoma tik lenkams, ukrainiečiams ir (iš dalies) baltarusiams⁵⁴. Žinoma ji ir plačiai Europoje (ATU 221A). Ne vienoje Vakarų Europos šalyje net gyvavo paprotys tam tikru metu (pavyzdžiui, per Kalėdas) pagauti karaliuką, jį paskelbti paukščių karaliumi ir paskui užmušti⁵⁵, kaip kad ketino padaryti, jei ne pelėdos aplaidumas, paukščiai Stanevičiaus sueiliuotame ir atitinkamuose lietuvių pasakos variantuose. Beje, pelėda, kaip jau galėjome pastebėti, pasirodo ir Donelaičio paukščių susirinkime, vardijant tarp paukščių pasitaikančius „sukčius“, nesibodinčius pasisotinti savo numuštu draugu, kaip *Vanags, ans klastorius, ir pelėda, jo dumčius* (1.197).

Kosto Aleksyno ir Leonardo Saukos duomenimis, pasaka vis dėlto žinota ir Antikoje, be kita ko, ir tarp Aizopo pasakėčių⁵⁶, kaip teigė Slaviūnas ir neigė Jonynas. Šiaip ar taip, pasak Slaviūno, „lietuvių liaudies pasakos, kurios savo siužetais analogiškos antikinių pasakėčių siužetams, galėjo egzistuoti savarankiškai lietuvių tautosakoje ir XVIII a. Tai matyti iš kitų pasakų, užrašytų tuo laikotarpiu arba anksčiau, egzistavimo analogijos“⁵⁷. Būdingai „donelaitiškas“ atvejis.

Donelaičio klasikinio antikinio konteksto nebūtina su lietuviškuoju mitiniu pasaulėvaizdžiu priešinti. Atvirkščiai, kaip tik aukštas išsilavinimas ir platus akiratis Donelaitį įgalino iš aukščiau pažvelgti ir plačiau išvysti tuometę lietuviybę, o svarbiausia – ne paniekinti ir atmesti, išsigandus neišvengiamo kontrasto (kaip būtų pasielgęs pusmoksliis savimyla), bet pasilenkti ir įdirbti, ir taip ugdyti, auginti ją, kad ji galėtų subrandinti ne prastesnius vaisius. Šiuo atžvilgiu ir Donelaičio sekimą Antikos klasikais reikia suprasti ne kaip bandymą šlietis prie „aukštesnės“ Vakarų kultūros šaknų, o visai priešingai – kaip itin reikšmingą užmojų tradiciniam lietuviškajam pasaulėvaizdžiui suteikti „klasikinę formą“ ir tokiu būdu pagaliau įtraukti jį į aukštosios kultūros apyvartą. Iš pagrečiui pasitelkiamų antikinių, klasikinių bei lietuviškų mitinių vaizdinių galima numanyti Donelaitį tiesiog mėginus pastatyti juos ant vienos lentynos, kad ir tradicinė lietuvių pasaulėžiūra pelnytų bent dalį to dėmesio ir pagarbos, kurios jo laikais jau buvo susilaukusi Antika.

⁵⁴ Александр Викторович Гура, *Символика животных в славянской народной традиции*, Москва: Индрик, 1997, 710; *Славянские древности: Этнолингвистический словарь*, под редакцией Н. И. Толстого, II. Москва: Международные отношения, 1999, 612; *«Народная Библия»: Восточнославянские этнологические легенды*, составление и комментарии О. В. Беловой, Москва: Индрик, 2004, 192, Nr. 411.

⁵⁵ Sir James George Frazer, *The Golden Bough: A study in Magic and Religion*, London: Papermac, 1995, 529–530.

⁵⁶ *Lietuviškos pasakos įvairios I*, 1993, 392, Nr. 46.

⁵⁷ Zenonas Slaviūnas, *Raštai*, 256.

MYTHICAL IMAGES IN KRISTIJONAS DONELAITIS' *THE SEASONS*: BIRDS

Dainius Razauskas

S u m m a r y

The article deals with the traditional (folkloric, mythological) images of birds in Kristijonas Donelaitis' *The Seasons*, mainly in the first part, "Spring Joys". The article consists of three sections: the first deals with lines 1.107–108 and 142–144 of *The Seasons*, which refer to the folkloric imitation of nightingales; second — lines 1.111–114 and

127–130 (taking into account 1.80–84 and 98–104), where the nightingale is compared to sparrows, while the singing nightingale is an equivalent to the *būrai* (Krizas) worshipping God; third — lines 1.155–201, where Donelaitis describes the election of the "bird king". All of these topics are folkloric, and the latter two have direct links with mythology.

Gauta: 2014 10 11

Priimta publikuoti: 2015 03 25

Autoriaus adresas:

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius, Lietuva
El. paštas: liaudies.kultura@lkkc.lt